

კ

31

გურამ ყორანაშვილი

ეროვნული საკითხი

ზოგადთეორიული და
კონკრეტულ-ისტორიული
ასპექტები

თბილისი

და ნიკოლოზ ბარათაშვილის) დავკმაყოფილებით და მათი მეშვეობით ხაზს გავუსვამთ ეროვნული თვითშეგნების აშკარა სახით არსებობას თერგდალეულამდელ წინა ორ თაობაში. გარდა ამისა, უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ გასული საუკუნის პირველ ნახევარში მომხდარ აჯანყებებში ეროვნული იდეა უდავოდ მქადაგებდა. როგორც ჩანს, ეს გარემოება ილიას სათანადოდ არ ჰქონდა გათვალისწინებული. ამიტომ ჩვენ ვიზიარებთ ნიკო ბერძენიშვილის შენიშვნას ილიას ერთი ცნობილი აზრის თაობაზე: „შეგვიძლია არც იმაში დავეთანხმოთ მას (იგულისხმება ილია — გ. ყ.), რომ „მამული“ როგორც „სამშობლოს“ აღმნიშვნელი სიტყვა 30—40-იან წლებში სავსებით დავიწყებული რყო (ამის საწინააღმდეგო მაგალითი არაერთი მოიპოვება და არც შეიძლება, რომ ილიას ეს არ სცოდნოდა). მაგრამ ეს ამ შემთხვევაში წვრილმანია და ჩვენი დიდი მოაზროვნე იმ მთაგარსა და არსებითში უთუოდ მართალია, რომ მთელი თავისი სიღრმით, მთელი თავის მრავალსახეობით და ყოვლისშემცველობით „მამული“ მხოლოდ სამოციან წლებში „გამობრწყინდა“¹.

3. ილიას ნაპროვინი ერის უხასხვა

ილიას ერის თაობაზე, კერძოდ, მის ნიშან-თვისებებსა და წარმოშობაზე, სპეციალური ნაშრომი, თუნდაც სტატიის სახით, არ დაუწერია. მაგრამ მის ცალკეულ ნაწარმოებებში, განსაკუთრებით კი პუბლიცისტიკაში, გვხვდება რიგი აზრებისა, რომლებიც საკმაოდ ნათელპყოფენ აღნიშნულ საკითხს. ეს უკანასკნელი კი ილიას თანახმად, უძნელეს პრობლემათაგანია, ვინაიდან „ერის გული ზღვაზე უფრო ღრმაა და დიდი საქმეა, ვისაც ღონე შესწევნია და თავის საკუთარი გული და თვალი იქამდინ ჩაუწვდენია“²; „გული ერისა

¹ იხ. ნ. ბერძენიშვილის რეცენზია ა. კიკვიძის ნაშრომზე „საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა საქართველოში XIX საუკუნეში (ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა)“, ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. I, 1955, გვ. 485.

² ილია ქავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, პ. ინგოროყვას რედაქტორობით, ტ. III, გვ. 161.

ზესკნელი და ქვესკნელია და ამიტომაც თვალისა, ყურის და ხელის იქამდინ მიწვდენა — ხვედრია მართო რჩეულის კაცისა“¹.

ერის ნიშან-თვისებათა შორის ილია უპირველესად გამოჰყოფდა ენას „პირველი ასეთი ნიშანი ერის ვინაობისა—ენა“²; „არსებითი ნიშანი ეროვნებისა, მისი გული და სული ენა“³—წერდა იგი. „ორ-ხმიან საახალწლო ოპერეტში“ (დაწერილია 1894 წელს) ილია იაკობ გოგებაშვილს ქართული ენის მნიშვნელობის თაობაზე ათქმევინებს:

„იგია ფუძე ქართველისა,
მაგარი ვითა ჯიქია“...⁴

ამ სტრიქონებში, რასაკვირველია, მხოლოდ „ბურჯი ეროვნებისა“ ავტორის კრედო როდია გამოხატული, არამედ თვითონ ილიასიც. მისთვის ენა მხოლოდ ერის შემადგენელ წევრთა შორის აზრობრივი კომუნიკაციის ფუნქციის შემსრულებელი როდია, არამედ „... ცხოვრება ერისა გადაშლილია, გამომხვევებულია მის ენაში, რომელიც უტყუარი სარკვე ყოვლის მისის თავადასავლისა და ყოფაცხოვრების ცვალებადობისა“⁵; „ენა ადამიანისა, მისი სიტყვიერება (მეტყველება — გ. ყ.) მთელი ხელთუქმნელი ისტორიაა ერისა ცალკე და კაცობრიობისა საზოგადოდ“⁶. საერთოდ, ილიასეული შეფასებით „ენა საღვთო რამ არის, საზოგადო საკუთრებაა, მაგას კაცი ცოდვილის ხელით არ უნდა შეეხოს“⁷.

სავსებით კანონზომიერად ეჩვენებოდა ჩვენს დიდ ეროვნულ მოღვაწესა და მოაზროვნეს ის გარემოება, რომ გასული საუკუნის სამოციან წლებში პირველი დიდი ძვრა ქართველი ერის ცხოვრებაში სწორედ ჩვენი ენის განვითარებაში მოხდა: „სწორედ პირველმან ამან აიღდა ფეხი ჩვენში, შემდგომ კარგა ზნის დუმილისა“⁸. ცხადია, ილიას მხედველობაში ჰქონდა ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბება, რითაც ქართველთა ენობრივი ერთობის

¹ თხზ., ტ. III, გვ. 163.

² იქვე, გვ. 161.

³ თხზ., ტ. V, გვ. 46.

⁴ ტ. I, გვ. 124.

⁵ თხზ., ტ. IV, გვ. 300.

⁶ იქვე, გვ. 29, იხ. აგრეთვე გვ. 30.

⁷ თხზ., ტ. III, გვ. 27.

⁸ იქვე, გვ. 206.

გაშლა-განვითარების პროცესს მეტი გასაქანი მიეცა. ფართოდაა ცნობილი ამ საქმეში, ახალი ქართული სალიტერატურო ენის განვითარება-გავრცელებაში, თვითონ ილიას უდიდესი ღვაწლი.

ენის ფაქტორთან ერთად ილია უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა ისტორიის ერთობას — საერთო წარმოშობასა და ისტორიულ თანაცხოვრებას, თავგადასავალს. იგი აღნიშნავდა: „ყოველი ერი თავისი ისტორიით სულდგმულობს. იგია საგანძე, საცა ერი პოულობს თავისი სულის ღონეს, თავისი სულის ბგერას, თვის ზნეობითს და გონებითს აღმატებულებას, თვის ვინაობას, თვის თვისებას. ჩვენის ფიქრით, არც ერთობა ენისა, არც ერთობა სარწმუნოებისა და გვარტომობისა ისე არ შეამსჭვალებს ხოლმე ადამიანს ერთმანეთთან, როგორც ერთობა ისტორიისა“¹, რომ „ერის პირქვე დამხობა, გათახსირება, გაწყალება იქილამ დაიწყება, როცა იგი თავის ისტორიას ივიწყებს“². ილიას მიხედვით, ისტორია მთელი ერის ისტორიული შემოქმედების პროდუქტია, მისი ხსოვნაც მთელს ერს უნდა ჰქონდეს: „ვინც უნდა იყოს, გლეხი, თავადი, ერი თუ ბერი, ისტორია ყველას ღვაწლია, საერთოდ მთელის ერის ნამოქმედარია, და იგი მამა-პაპა, რომელსაც თავისი სახელი ისტორიაში ასე თუ ისე მოუქცევია, ყველას მამა-პაპა საერთოდ და განუყოფლად“³.

სწორედ ისტორიის ერთობის შეგნების წყალობითაცაა, რომ უცხო დამპყრობთაგან დაცალკევებული, დაქსაქსული ერი, მიუხედავად სახელმწიფოებრივი ერთობის უქონლობისა, მაინც ერთ მთლიანობად აღიქვამს და გრძნობს თავს და, ისწრაფვის, იბრძვის დაკარგული მთლიანობის აღსადგენად. ილია წერდა: „ერი, ერის ღვაწლის დამდები, ერის ისტორიულ უღელში ბმული, ერთად მებრძოლი, ერთსა და იმავე ჭირსა და ლხინში გამოტარებული — ერთსულობით, ერთგულობით, ძლიერია თუნდ დროთა ბრუნვას ერი განეყოს, დაერღვიოს, — მაგრამ მაინც რღვეულთა შორის იღუმალი შემსჭვალება, იღუმალი მიმზიდველობა იმოდენად სუფევს რომ სამყოფია ხოლმე ერთი რაიმე შემთხვევა, რათა იფეთქოს“.

¹ ილია ქავჭავაძე, თხზ., ტ. IV, გვ. 300.

² იქვე, გვ. 200.

³ იქვე, გვ. 196.

იქექოს დაძინებულმა ისტორიამ და ერთსულობამ, ერთგულობამ თავისი ძლიერი ფრთა გაშალოს“¹. კერძოდ, ილიას მხედველობაში ჰქონდა ქართველობის მაგალითი, როცა ოსმალთა მძლავრობამ მას ჩამოაცილა საგრძნობი ნაწილი. როგორც ცნობილია, ოსმალეთის ქართველობის დიდმა ნაწილმა დაჰკარგა ენა, შეიცვალა სარწმუნოება, რიგი ზნე-ჩვეულებებისა, მაგრამ, როგორც გარკვეული ეთნოსი, ქართველობა არ გამქარალა. ამაში, ილიას შეხედულებით, გადამწყვეტი როლი შეასრულა საერთო წარმოშობისა და ისტორიული თავგადასავლის შეგნებამ ანუ ისტორიის ერთობამ. ამ ერთობის შეგნებამ — განსაკუთრებით აჭარაში — გაუძლო თითქმის სამსაუკუნოვან ძლიერ დაწოლას აგრესორთაგან და რუსეთ-თურქეთის 1877—78 წლების ომის შედეგად, ეს ნაწილი, როგორც ქართველობა, კვლავ დაუბრუნდა დანარჩენ, ძირითად ქართველობას.

მაგრამ ილიას ზემოაღნიშნულ აზრებში აშკარა წინააღმდეგობაა. როგორც დავინახეთ, ერის ნიშან-თვისებათა შორის იგი უპირველესად გამოჰყოფდა ენის მნიშვნელობას, შემდეგ კი ასეთად ჩათვალა ისტორიის ერთობა. მაგრამ ეს საკითხი — ე. ი. რომელია უფრო მთავარი ერისათვის: ენის ერთობა თუ თვითშეგნება, ისტორიის ერთობის ჩათვლით, ვერ გადაუწყვეტია თანამედროვე აზროვნებასაც; ზოგიერთთა მიხედვით, ყველაზე მთავარი, რაც აღუღაბებს, განმსჭვალავს ერის შემადგენელ წევრებს, არის ენა, ზოგიერთების მიხედვით კი — ეროვნული თვითშეგნება, რომელიც მოიცავს ისტორიის ერთობის გაცნობიერებასაც (ჩვენ ამ უკანასკნელ თვალსაზრისს ვიზიარებთ). თუ ამ ორ ფაქტორს შორის რომელს უნდა მიეცეს უპირატესობა, ცხადია, ძნელია გავიაზროთ იმ ერების მაგალითებზე, რომლებიც ეროვნულად დამოუკიდებელნი დარჩნენ და, ცხადია, შეინარჩუნეს თავისი ენაც. მაგრამ გვხვდება სიტუაციები, როცა ისტორიის ბედუკუდმართობის წყალობით ზოგმა ერმა დაჰკარგა თავისი ენა. კერძოდ, ასე დაემართათ ებრაე-

¹ თხზ., ტ. IV, გვ. 196. ილია ამ სტრიქონებს წერდა 1877 წელს. ზუთი წლის შემდეგ ცნობილმა ფრანგმა ისტორიკოსმა და მოაზროვნემ ერნესტ რენანმა სორბონის უნივერსიტეტში წაიკითხა ლექცია „რა არის ერი?“, სადაც ერის ცხოვრებაში ისტორიის ერთობის მნიშვნელობა სათანადოდ იყო წარმოჩენილი. ეს ლექცია ჯერ გაზეთ „კავკაზის“, შემდეგ კი „ივერიის“ მიერ იმავე წელს იქნა რადიობეჭდილი. ილიასა და რენანის აზრების თანხედენა მოცემულ საკითხში კარგა ხანია შემჩნეულია ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებაში.

ლობასა და ირლანდიელებს. ამ ერების უმრავლესობამ დაჰკარგა საკუთარი ენა, მაგრამ როგორც ცალკე ენოსები არ გამქრალან. ამაში კი გადამწყვეტი როლი შეასრულა ეროვნული თვითშეგნების ფაქტორმა. მაგრამ დაუბრუნდეთ ჩვენს თემას. მთავარი ის კი არაა, რომ ილიამ ვერ გადაჭრა პრობლემა, თუ რომელ ფაქტორთაგანს უნდა მიეცეს პრიორიტეტი ერის ცხოვრებაში — ენას თუ ეროვნულ თვითშეგნებას, კერძოდ ისტორიის ერთობას, — არამედ თვით საკითხის დაყენება, რომელიც, როგორც უკვე მივუთითებდით, უაღრესად აქტუალურია დღესაც კი.

ილია არაერთგზის ლაპარაკობდა ეროვნული ხასიათის არსებობაზე, როგორც ფაქტზე და მის მნიშვნელობაზე. ამ ფაქტორის გაგება-გააზრებისას იგი შორს იდგა რასისტული იდეოლოგიისათვის დამახასიათებელი ირაციონალიზმის, მისტიკისა და ნიჰილიზმისაგან (ე. წ. მცირე ერების მიმართ). იგი აღნიშნავდა: „...ყოველის თესლის ერს თავისი განსხვავებული ხასიათი აქვს და ზნე-ჩვეულება იმატომ რომ ხასიათის და ზნე-ჩვეულების ასე თუ ისე აგებაზედ მოქმედებს მთელი კრებული იმ გარემოებათა, რომელთა წრეშიაც სული და ხორცი დიდი ხანი უტრიალებია ერს და დღესაც უტრიალებს. შორს რომ არ წავიდეთ, ჯერ თუნდ ადგილმდებარეობა ვიქონიოთ სახეში, მიწა-წყალი, ერთობ კაცთ-გარეთი ბუნება — ესეც კი ძლიერ მოქმედებს ადამიანის ხასიათისა და ზნე-ჩვეულების სხვადასხვაობის შესაქმნელად. ჯერ ერთისა და იმავე თესლის კაცი მთელი და ბარელი აიღეთ და ამათშიაც, ხასიათის ნიხედვით თუ ზნეს, თვალსაჩინო განსხვავებას იპოვით, და რაღა ითქმის იმ კაცებზედ, რომელნიც სულ სხვადასხვა თესლისანი არიან და სხვადასხვა საოჯახო და საზოგადოებრივს წყობილებაზედ, და ერთობ იმ რთულ და მრავალგვართა ხილულთა და არა-ხილულთა ძალთა ყოვლად ძლიერ ზედმოქმედებაზედ, რომელნიც შიგნიდანვე ჰქმნიან ხასიათსა და ზნე-ჩვეულებასა ერთისა თუ მეორე ერისას“¹.

საკუთრივ ქართველობის მიმართ იგი შენიშნავდა: „ჩვენ, ქართველების, ხასიათი მართლა რომ ახირებული და მიუწვდომელი რამ არის. კარგი, მეტად ნიჭიერი, მეტად შორს გამჭვრეტი და გამოცდილებით სახელგანთქმული კალამია საჭირო, რომ გაიკვილოს გზა ამ ხასიათის საცნობად და გამოსახატავად და ერთი რამ

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. III, გვ. 124—125.

დასკვნა გამოიყვანოს იმ ერთი მეორის საწინააღმდეგო თვისებათაგან, რომელთაგანაც შემდგარია ეს ხასიათი, თითქო ათას ფეროვანი ჩუქურთმა არისო“¹. ილია ერთი მხრივ აღნიშნავდა ქართველობის ხელგაშლილობას, გულწრფელობას, გატაცებულობას („გატაცების ხალხი ვართ“), მეორე მხრივ ინერტულობას, გულგრილობას, განსაკუთრებით საზოგადო საქმისადმი². „კაცია-ადამიანში“ იგი წერდა: „კარგი რამ არის ქართველი კაცი: ბედსაც და უბედობასაც თანასწორად ემორჩილება ხოლმე. არც ერთისთვის გაიხეთქს თავს და არც მეორისთვის დაიწყებს ბრძოლასა“³. სხვაგან ვკითხულობთ: „თქვენგან არ გვიკვირს: სად ქართველი კაცი და სად ერთიანი გარჯა! სად ქართველი კაცი და სად საყოველთაო საქმისათვის ერთად კრებულად თავის მოყრა და ერთად უღლის წევა!“⁴ აქვე აღნიშნულია: „...ასე იცის წყვეულმა დაქსაქსულობამ, ასე იცის ერთმანეთის მიუკარებლობამ და გაუტანლობამ, ასე იცის იმ საყოველთაო გრძნობის არ ქონვამ, რომელიც საკრებულო (ე. ი. სოციალური — გ. ყ.) არსებას უნდა ჰქონდეს, აზარმაცსავით, რომ ამ წუთისოფლის საბაღზე ადვილად ასწიოსა და ჰზიდოს“⁵. ქართველთა ხასიათის უარყოფითი მხარეები დაწვრილებით არის ჩამოთვლილი ილიას პოეტურ შედევრში „ბედნიერი ერი“.

მაგრამ ილია კარგად ამჩნევდა, რომ ქართველთა ხასიათის ეს უარყოფითი მხარე ჩვენი თანდაყოლილი და მოუშორებელი თვისება როდი იყო. იყო დრო, როცა საერთო საქმისათვის ქართველობას გული შესტკიოდა და იღვწოდა (ამის შესახებ ილია არაერთგზის წერდა „აჩრდილში“). მაგრამ ისტორიულმა ვითარებამ, ჯერ ერთიანი საქართველოს დაშლამ, შემდეგ მეფის რუსეთის კოლონიად ყოფნამ, ქართველთა ხასიათი ამ მიმართულებით აშკარად შესცვალა, ცხადია, უარყოფითი მიმართულებით. მოვიგონოთ ილიას სიტყვი „რა ვაკეთეთ, რას ვშვრებოდით?...“

კიდევ მეტი, თუმცა ილია აშკარად გახაზავდა ქართველთა ეროვნული ხასიათის თავისებურებას, განსხვავებულობას სხვა ერებისაგან, მაგრამ განსხვავებულობას ხედავდა თვითონ ქართველობის შე-

¹ თხზ., ტ. IV, გვ. 351.

² იქვე.

³ თხზ., ტ. II, გვ. 192.

⁴ თხზ., ტ. VII, გვ. 181.

⁵ იქვე.

მადგენელ ნაწილებს შორისაც. სახელდობრ რაჭველებზე შენიშნავდა: „რაჭველი თავშენახული, შრომისმოყვარე, ფრთხილი, დამზოგველი, გონიერად ხელმოჭერილი და ხელღონიერი კაცია და ამ თვისებით ბევრს ჩვენში აღემატება“¹. ილიასავე მახვილმა გონებამ კარგად შეამჩნია ჩვენს ტრადიციულ ფსიქოლოგიაში მომხდარი ძვრები, რასაც უფრო თვალსაჩინოდ დასავლელ ქართველობაში ჰქონდა აღვლილი. ამიტომაც 1903 წელს სოხუმის ქართველ საზოგადოებას იგი ასე მიმართავდა: „დასავლეთ საქართველოს ქართველობამ აღმოსავლეთ საქართველოს მოძმეებს მაგალითი უნდა უჩვენოს სიტხიზლისა, ცხოვრებაში ბრძოლის უნარის გამოჩენისა, უნდა ასწავლოთ, რომ იმათაც ამავე გზით იარონ, იმათაც თქვენ მოგბადონ“².

ილია აღნიშნავდა შოტლანდიელთა ხასიათის ისეთ თვისებებს, როგორცაა თავმოშრონება, გამბედაობა, თავისუფლების, სიყვარული, სიმედარე, „გულდაგულება“, ოპტიმიზმი³. სპარსელი კი, მის მიხედვით, სულ სხვანაირი ხასიათისაა: გულჩათუთქული, ილაჯგაწყვეტილი, ფრთხილი, გათელილი სასოწარკვეთილი⁴. ილია სვამს კითხვას შოტლანდიელთა და სპარსელთა ხასიათების ასეთი მკვეთრი განსხვავებულობის მიზეზის შესახებ. ამის არსებობას იგი ვერ ხედავდა შესაბამის ბუნებაში, გეოგრაფიულ გარემოში — ბუნება სპარსეთისა, ილიას შეხედულებით, უკეთესია, შოტლანდიისაზე. მთავარი მიზეზი, ილიას შეხედულებით, ის არის, რომ „ბედნიერმა“ შოტლანდიელმა იცის „ჩემი აქ თავდება და სხვისა იქ იწყებაო“, „უბედურს სპარსელს კი არც თავისი გავგება და არც სხვისა“⁵. ამდენად ამ განსხვავებულობათა მთავარ მიზეზს, ილიას ფიქრით, წარმოადგენს საკუთრების, საკუთრების ურთიერთობების მომწესრიგებელი სამართლის არსებობა-არარსებობა.

სტატიაში „საზოგადოებრივი ცხოვრების ნაკლნი და მისი ეკონომიური მიზეზები“ (დაწერილია 1897 წელს) ილია გადმოსცემდა ოსებისა და თათრების (აზერბაიჯანელების) ხასიათს:

ილია ხაზს უსვამდა ინგლისელის მხნეობაში სახელგანთქმუ-

¹ თხზ., ტ. VIII, გვ. 304.

² თ ე დ ო ს ა ხ ო კ ი ა, ჩემი საუკუნის აღწერები, თბ., 1934, გვ. 26.

³ თხზ., ტ. VI, გვ. 7—8.

⁴ იქვე, გვ. 8.

⁵ იქვე.

ლობას.¹ პირველ რიგში ინგლისელთა სიმპათიური ეროვნული ხასიათის გამო იყო, რომ ილია ინგლისს „დიდის“ ეპითეტით მოიხსენიებდა.² ფრანგთა ეროვნულ ხასიათში იგი გამოპყოფდა თავვალობებას ჩაგრულ ერთთვის, ე. ი. ინტერნაციონალისტურ შეგნებასა და გრძობას³.

მეცნიერული გაგება-ახსნის თვალსაზრისით ყველაზე საინტერესო და ღრმა მაინც ილიას აზრებია ირლანდიელთა ხასიათის თაობაზე. იმ დროისათვის ფართოდ გავრცელებული შეხედულებით, ირლანდიელები თითქოს თანდაყოლილი ლოთები, მცონარენი, წინდაუხედავნი, მფლანგველები, ბედოვლათები და უმეცარნი იყვნენ. ინგლისელი ბურჟუაზიული იდეოლოგოსები ყოველნაირად გახაზავდნენ ხოლმე ირლანდიური ხასიათის სახელდობრ ასეთ მხარეებს. ჩამოთვლილი უარყოფითი თვისებები თითქოსდა მართლაც აშკარად წარმოაჩენდა თავს. ილია დასძენდა: „იქნება ესეც იყოს, მაგრამ ამას კი ივიწყებენ, რომ ბუდე ამისთანა თვისებისა სიღარიბეა და სიღარიბე, მიწათმოქმედების ერის უმამულობაა“⁴. ილია უფრო აკონკრეტებს მიზეზს: „გახიზნულმა (ემიგრანტმა—გ. ყ.) ირლანდიელმა ცხადად დაუმტკიცა ქვეყანას, რომ თავისი უბედურების მიზეზი თვითონ ერის ბუნება და თვისება კი არ არის, როგორც ამტკიცებენ დღესაც ზოგიერთი მომხრენი მემამულეებისა, არამედ იგი არისტოკრატიული წესი მიწათმფლობელობისა, რომელიც ინგლისმა შეიტანა ირლანდიაში და რომელმაც გლეხობას ხელიდამ გამოაცალა მამული და ცარიელზედ დასვა“⁵. ე. ი. სხვა პირობებში, როდესაც ირლანდიელები გადასახლებულნი არიან ამერიკაში (შტატებში). სადაც მათ საკუთრებაში აქვთ მიწა, ისინი, ილიას მიხედვით, სულ სხვაგვარ თვისებებს ავლენენ, რის გამოც იცვლება ემიგრანტ ირლანდიელთა ქონებრივი მდგომარეობა. აქედან გამომდინარე, ილია დაასკვნია: „ის მაგალითები უტყუარი საბუთია იმისი, თუ რა ძალი ჰქონებია ხალხს, ოდეს მამული ხელთ უპყრია, და რა უღონო,

¹ თხზ., ტ. VII, გვ. 26—27.

² თხზ., ტ. IX, გვ. 197.

³ იხ. გ. ყიფშიძის ბიოგრაფიული ნარკვევი ილიაზე. ილია ქავჭავაძის თხზულებანი, ტ. I, მიხ. გედევანიშვილისეული გამოცემა, 1914, გვ. XXI.

⁴ თხზ., ტ. IX, გვ. 35.

⁵ თხზ., ტ. VII, გვ. 34.

უძლური, მშვიერ-მწყურვალე ყოფილა, როცა ეს სიკეთე ხელიდავ
გამოსცლია“¹.

ირლანდიელთა ხასიათის ილიასმიერ გაგება-ახსნაში აშკარად
წარმოჩინდება დიდი ჰუმანიზმი, რასაც ილია ავლენს დაჩაგრული
ერის მიმართ და აზროვნების სიღრმე. ამ ორივე თვისებისაგან კი
შორს იდგნენ ილიას თანადროული და თანამედროვე რასისტი-
იდეოლოგოსები. ერებსა და საერთოდ ეთნოსებს შორის განსხვა-
ვებულობანი, მათ შორის ცივილიზაციისა და კულტურის გზაზე,
აშკარა ფაქტია; როგორც ილია იტყოდა „ზნე-ჩვეულების განწმენ-
დითა და განათლებით ყველა ერი როდია ერთნაირი“². კერძოდ ამ
სავალ გზაზე ჩამორჩა ქართველობაც. მაგრამ ეს აიხსნება არა რა-
ღაც მისტიკური რასობრივი გონით ანდა სულით, არამედ ისტორი-
ული, ობიექტური პირობებით. შეცვლილ სათანადო პირობებში ამ
ჩამორჩენილობის დაძლევა სავსებით შესაძლებელია. ილიას აზრით
„როგორც ცალკე ადამიანი, ისე მთელი საზოგადოება სწრაფად
გაივლის ხოლმე იმ სივრცეს ცხოვრების და მეცნიერების გზისას,
რომელიც უკვე გამოუვლია სხვა საზოგადოებასა და სხვა ერსა,
თუნდ რომ უკანასკნელთ ამ სვლაში მოენდომებინოს მთელი საუ-
კუნოებიცა“³.

ილიას თანახმად, ეროვნული ხასიათი და საერთოდ ფსიქოლო-
გია აისახება ერის სულიერი შემოქმედების სხვადასხვა სფეროში.
მაგალითად, ამ უკანასკნელის ზეგავლენის შესახებ ხელოვნებაზე,
კერძოდ მხატვრულ ლიტერატურაზე, იგი ამბობდა: „თქმა არ უნ-
და, რომ ერი, რომელსაც ეკუთვნის ამისთანა მწერალი (იგულის-
ხმება რუსთაველი — გ. ყ.) თავისი სამკაულით აკაზმინებს. თავის
საფერავით აფერვინებს პოეტს ყოველს ხატს, ყოველს ნამოქმე-
დარს შემოქმედობისას“⁴. ილიას სხვა ნაწარმოებში ვკითხულობთ:
„პოეტის სიტყვა იგი ხელთუქმნელი საგანძურია, საცა ერი პპოებს
ხოლმე თვისს უკეთესს ნააზრს, და ნაგრძობს, თვისს უკეთესს
სულთა სწრაფვას, თვისს იმედს და სასოებას. თვისს თავმოსაწონე-
ბელს გულთა-ძვრას, თვისს ჭირსა და ლხინსა, თვისს ენის და მე-

¹ თხზ., ტ. VII, გვ. 35.

² იქვე, გვ. 259.

³ იქვე, გვ. 373.

⁴ თხზ., ტ. III, გვ. 168.

ტყველების სიკეკლუცე-მშვენიერებას და ერთობ თვისს სულიერს
საუნჯეს, იმ საუნჯესა, რომელითაც ერი ერობს, ადამიანი ადამია-
ნობს“¹. უფრო კონკრეტულად, ი. დავითაშვილის პოეზიის თაობა-
ზე ილია დასძენდა: „ეს მარგალიტები იმ ზღვიდამ არის ამოღე-
ბული, რომელსაც ერის გულს ეძახიან. აქ არაფერია ნათხოვარი;
არაფერია განგებ ჩაძახილი და მერე ამოძახილი. აქ თავის დიდე-
ბას, თავის დიდ-ბუნებოვანებას, სულგრძელობას თითონ ერი მე-
ტყველებს, თითონ ერი ჰღალადებს ერთის თავის ჭეშმარიტის შვი-
ლის ბავითა“².

ეროვნული ხასიათი, ფსიქოლოგია ასახვას პპოულობს მუსიკა-
ლურ შემოქმედებაში: „როგორც ცალკე კაცის გული, ისე გული
ერისა ბევრში სხვა ცალკე ერის გულს არა ჰგავს... ამის გამო გუ-
ლის-თქმაც, გულის გამომეტყველებაც სულ სხვა არის ხოლმე და
ყოველს ერს თავისი კილო, თავისი ჰანგი აქვს ამ სხვადასხვაობი-
სათვის... ეს კვნესა, ეს ძახილი ქართველისა სულ სხვაა, სხვა ერი-
სა სულ სხვა, როგორც სხვადასხვა ენამეტყველობა. ქართველი, რო-
ცა ჰკვნესის, სხვა-რიგად, სხვა ხმით, სხვა კილოთი ჰკვნესის, ვიდ-
რე ფრანგი, ანუ გერმანელი; ქართველი, როცა ჰხარობს სხვა-რიგა-
და ჰხარობს და სიხარულის გამოთქმაც სულ სხვა-რიგა“³.

ქართველთა ეროვნული ხასიათი და ფსიქოლოგია სამართ-
ლებრივ ცნობიერებაში, ილიას აზრით, მშვენიერად გამოვლინდა
რუსთაველის ცნობილ აფორიზმში „ქმნა მართლისა სამართლისა
სესა ხმელსა შეიქმნ ნედლადა“, რომელიც ანდაზის სახით ფართოდ
გავრცელდა ქართველთა მასობრივ ცნობიერებაში და სენტენციაში
„სიმართლით მოჭრილი სელი არ მეტკინებაო“. აქედან გაკეთებულია
შორსმიმავალი და ოპტიმისტური დასკვნა: „ნუთუ ის ხალხი, რომე-
ლიც სამართალს ამისთანა სასწაულთ-მოქმედების ძალას აძლევს,
რომ ხმელს ხესაც გაანედლებს, ხელს მოსჭრის და არ ატყენსო, —
ნუთუ ხალხი, რომელსაც ამისთანა ძალა სამართლისა სწამს, რკუ-
ლად აქვს მიღებული და ეგრე ცხადად აღიარებული, — ნუთუ ის
ხალხი-მეთქი მოუშხადებელი უნდა იყოს წესიერად აგებულის სა-
მართლის კეთილად წარმართვისათვის!“⁴. ეს შორსმიმავალი დასკვ-

¹ თხზ., ტ. V, გვ. 344.

² თხზ., ტ. V, გვ. 160.

³ თხზ., გვ. 146—147.

⁴ თხზ., ტ. VI, გვ. 34.

ნა იყო ქართველთა მიერ საკუთარი სამართალშემოქმედების უფლება და საჭიროება ორგანოსი საკუთარი კანონდებლობის შესაქმნელად.

ილიას არაერთხელ აღუნიშნავს ეროვნული გრძნობაც, პატრიოტიზმი, მისი მნიშვნელობა ერის ცხოვრებაში. მხოლოდ ერთი აზრის მოტანით დავეკმაყოფილდებით: „ძლიერია ერი, რაც უნდა პატარა იყოს, როცა მამულიშვილობა, თავის ქვეყნის სიყვარული ასე ამხნევეს, ასე ამოქმედებს, როცა უბედურება რამ, განსაცდელი რამ, გულზე ხელს კი არ აკრებიანებს, როგორც იმედგადაწყვეტილს, სასოებადაკარგულს, არამედ იმოდენად ძლიერ აღვიძებს, ძლიერ მისძრავ-მოსძრავს, რამდენდაც ძლიერია თვით მის თავზე მოსული უბედურება და განსაცდელი“.¹ როგორც ცნობილია, ჩვენი უდიდესი ეროვნული მოღვაწე არა მარტო აზროვნებით, არამედ პრაქტიკული შემოქმედებითაც ამ გრძნობის გაღრმავება-გაფართოვებისათვის წარმართავდა მთელს თავის ძალისხმევას.

ილიას შეხედულებით ერის ერთ-ერთ მაკონსოლიდერებელ, შემაკავშირებელ ფაქტორს წარმოადგენდა რელიგია. კერძოდ „ქრისტეს რჯული ქართველებისათვის მარტო სარწმუნოებითი აღსარება კი არ იყო, იგი ამასთან ერთად პოლიტიკური ქვეითკირიც იყო საქართველოს მრავალ ნაწილების გასაერთიანებლად და შემოსაკრებლად. ერთობა სარწმუნოებისა ერთობას ერისას მოასწავებდა“². სწორედ ამიტომ იყო, შენიშნავდა ილია, რომ „ქართველი ერი ამისათვის უფროთხილდებოდა თავის რჯულს, რომელიც, თავის შინაგან ღირსების გარდა, დულაბობას უწევდა ერთობასა“³. ასევე ირლანდიის ისტორიის თხრობისას ილია მკვეთრად გამოკვეთავდა ხოლმე სარწმუნოების მნიშვნელობასაც. ამ ერებისაგან განსხვავებით, რელიგია, ილიას შეხედულებით, კიდევ უფრო დიდ როლს ასრულებდა მაჰმადიან ერებში, რომელნიც ჩვეულნი იყვნენ რომ „სახელმწიფო წყობილება, პოლიტიკა, და ერთობ ყველაფერი ქვეყნიერებაზედ. მარტო სარწმუნოებას დაუმორჩილოს, ქვეშ დაუყენოს და ანაცვალოს“.⁴

¹ ილია ქავჭავაძე, თხზ., ტ. VII, გვ. 59—60.

² თხზ., IV, გვ. 65—66.

³ იქვე, გვ. 66.

⁴ თხზ., ტ. IX, გვ. 126.

საერთოდაც, ილიას მიხედვით, ისტორიის მსვლელობაში რელიგიის როლი ყოველთვის ერთნაირი როლი იყო. ერის ისტორიის დასაწყისში ამ ფაქტორის მაკონსოლიდირებელი მნიშვნელობა გაცილებით მეტი იყო. ქართველობის ერთად ჩამოყალიბების პერიოდის მიმართ იგი შენიშნავდა: „დრო იყო ამისთანა და სხვა არა-რა ელემენტი მაშინ შემძლებელ არ იყო ეს ჩვენის ისტორიის დასაბამიდან სასურველი ერთობა დაეღვინა“.¹ მაგრამ შემდეგში ვითარება ამ მხრივ შეიცვალა. მაგალითად, რეფორმაციის ხანიდან მოყოლებული, დასავლეთეგროპელი ერების რელიგიურ ცნობიერებაში გათიშვა მოხდა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ერის ერთობა მაინც განაგრძობდა მტკიცე არსებობას. ასევე საქართველოს ისტორიაში აგრესორთა მძლავრობით ქართველობის ნაწილს, როგორც უკვე აღვნიშნავდით, თავს მოეხვია უცხო, მაჰმადიანური რელიგია. მაგრამ გასული საუკუნის 60—70-იან წლებიდან ასე თუ ისე ფეხზე დამდგარი ქართველობისათვის ეს გათიშულობა იმდენად საშიში აღარ იყო. ამიერიდან, ილიას ოპტიმისტური განცხადებით, „სარწმუნოების სხვადასხვაობა ჩვენ არ გვაშინებს“².

ილიას შენიშნული ჰქონდა კულტურის ერთობის მნიშვნელობაც, რომელიც გამოხატულება იყო ერის ერთობისა. იგი წერდა: „უფრო ერის შემთხვევაში ერთობა ენისა მოასწავებს ერთობას კულტურისას“.³ გამონაკლისს იგი უშვებდა იმ ერების მიმართ, რომლებსაც კი გააჩნიათ საკუთარი კულტურა, მაგრამ ენა სხვა ხალხებთან ერთად საერთო ჰქონდათ (მაგალითად ინგლისურ ან ესპანურ ენაზე მოლაპარაკე ერებს). სამწუხაროდ, ილიას ნაზრდებში სათანადოდ არაა გაშლილი საკითხი იმის თაობაზე, რელიგია და კულტურა ერთიან ნიშან-თვისებად უნდა ჩაითვალოს თუ ცალკე ნიშნებად.

ილიას მოსაზრებით, ერის არსებობის ერთ-ერთი ნიშან-თვისება ტერიტორიაა, როგორც „ღვთაებრივი საუნჯე“. იგი წერდა: „სამი ღვთაებრივი საუნჯე დაგვრჩა ჩვენ მამა-პაპათაგან: მამული, ენა და სარწმუნოება“⁴. მის მიერ სხვაგანაც ხაზგასმულია ერისათვის მიწა-

¹ თხზ., ტ. IV, გვ. 66.

² იქვე, გვ. 13.

³ იქვე, გვ. 30.

⁴ თხზ., ტ. III, გვ. 27.

წყლის მნიშვნელობა.¹ ამიტომაც, როცა რუსეთის იმპერიის დაშლა-
დენინტეგრაციის ძლიერი პროცესის დაწყებასთან ერთად საქარ-
თველოს დამოუკიდებლობის იდეა უტოპიიდან რეალურ შესაძლებ-
ლობად იქცა (თუმცა ჯერ ავტონომიის შესაძლებლობის სახით),
ილიამ „პროგრესისტთა ქართულ ეროვნულ-დემოკრატიული პარ-
ტიის პროგრამაში“ ჩაწერა ბათუმის ოლქის, სოხუმისა და ზაქათა-
ლის ოკრუგების ერთიან საქართველოში გაერთიანების, უფრო
სწორად ხელახლა გაერთიანების, აუცილებლობა, როგორც დამოუ-
კიდებლობის გზაზე დამდგარი ქართველობის არსებობის აუცილე-
ბელი პირობა.

ილიას არ გამორჩენია რასობრივი, ანთროპოლოგიური ერთო-
ბის ფაქტორიც. მაგალითად, იგი აღნიშნავდა, რომ ქართველები
„ერთხორციანი არიან“.² კიდევ მეტი, ერის აღნიშნულმა ნიშან-თვის-
ებამ თავი იჩინა, ერის ილიასეულ დეფინიციამ — „ერი, რო-
გორც კრებული ისტორიით შედუღებულ — ერთ-სულ და ერთ-
ხორც მკვიდრთა“.³

როდის და როგორ წარმოიქმნა ერი? ილიას ნაპირეგში ამაზე-
დაც ვპოულობთ პასუხს. ერთი მხრივ, ეს ფენომენი უშორეს ის-
ტორიულ წარსულში წარმოიშვა, ჯერ კიდევ ველურობის
ეპოქაში.⁴ მაგრამ სხვაგან ერის წარმოშობის დრო უფრო აქეთ
არის გადმოტანილი. ილია წერდა: „თავდაპირველი შემოქმედი
ეროვნებისა და ერის სიმდიდრისა მარტო გუთანი და მიწა ყოფი-
ლა“⁵; „სხვა ყოველივე ფუჭია და წარმავალი, ვერც ერის ვინაო-
ბას დაედება საძირკველად, და ვერც ერთი ჯიშის, ერთი სისხლისა
და ხორცის ადამიანთ თავს ერთად მოუყრის და ვერც ერთად შექმ-
ნის“⁶. როგორც ვხედავთ, ილიას ერის წარმოშობის მოვლენისათ-
ვის მატერიალური საფუძველიც მოუძებნია.

ყოველივე ზემოაღნიშნულის შემდეგ დავეხებით, რომ ილია
ერისათვის დამახასიათებელ ნიშან-თვისებებად გულისხმობდა ენის,
ისტორიის და საერთოდ ეროვნული თვითშეგნების, რელიგიის, ტე-
რიტორიის, რასობრივი და ეკონომიკური თანაცხოვრების ერთობას.

¹ თხზ., ტ. IV, გვ. 97.

² თხზ., ტ. VII, გვ. 478.

³ თხზ., ტ. VIII, გვ. 97.

⁴ თხზ., ტ. IV, გვ. 25.

⁵ თხზ., ტ. V, გვ. 176.

⁶ იქვე, გვ. 174.

ეს ერთობა, ჩვენი დიდი მწერლისა და მოაზროვნის თანახმად, ფაქ-
ტია ანდა აბსტრაქცია კი არ არის, არამედ სავსებით რეალური, ემ-
პირიული რამ თვით კლასებად, წოდებებად დიფერენცირებულ სა-
ზოგადოებაშიც კი. შესაბამისად იგი (ეს ერთობა) მეტ-ნაკლებად
გაცნობიერებულია ერის მთელი შემადგენელი წევრების მიერ.
აღნიშნული მითუმეტეს ეხება დაპყრობილ, დამონებულ ერს. აქე-
დან გამომდინარეობს საერთო ეროვნული მიზნის არსებობაც. ილია
პათეტიკურად აცხადებდა: „ვინ იმ ხალხს, რომელმაც არ იცის რის-
თვის ცხოვრობს, რომელიც ხავს იკიდებს ერის დამპაღს გუბეში
და არ იცის, რომ გუბეს გარეთ მინდვრებია ამწვანებული და ჰა-
ერი ცხოვრების მიმნიჭებელი, უფრო ვინ იმ საზოგადოებას, რო-
მელმაც არამც თუ ეს, ისიც არ იცის, რომ უნდა ცხოვრობდეს
უთუოდ რისთვისამე!“¹ ამ ილიასეულ იერემიადში უპირველესად
სოციალურად და კულტურულად ჩამორჩენილი და ეროვნულად და-
ჩაგრული ქართველი ერი იგულისხმებოდა. იგი კითხვას ასე სვამდა
და პასუხობდა: „ჩვენმა საზოგადოებამ რომ თითონვე იცოდეს ამის
პასუხის გაცემა, ხომ ჭრიანტელი აღარ იქნებოდა, არამედ იქნებო-
და გონიერი მწყობრი, რომელმაც იცის, რისთვის არის, ე. ი. ერთი
აზრი აქვს თვალწინ, ერთი საგანი, ერთი იდეალი, რომლის მისაწვ-
დომელად საზოგადოდ იბრძვიან“.² აღნიშნულ კონტექსტში სავსე-
ბით გაცხადდება ილიასეული აზრი, რომ „სათითოდ ყველას ერთ-
ნაირი დანიშნულება არა აქვს, სათითოდ ყველას რაიმე დანიშნუ-
ლება კი უსათუოდ აქვს“.³

ილია სასტიკად აკრიტიკებდა დრებერის იმხანად ღართოდ
გავრცელებულ თვალსაზრისს, რომლის მიხედვითაც ერი, ერთეუ-
ლი ადამიანისადაა, გადის ბავშვობის, ყრმობის, სიჭაბუკის, დავაჟ-
კაცებისა და სიბერის ასაკებს, რომლებიც აუცილებლად სიკვდილით
მთავრდება. ამ თვალსაზრისს იგი „უკვე დაძველებულ და ბევრთა-
გან გამტყუნებულ აზრად“ თვლიდა. ამ ყაიდისა და ფასეულობისად
მიიჩნევდა ჩვენი დიდი მოაზროვნე სლავოფილთა მოძღვრებასაც.
„ან რა აზრი აქვს ერის სიბერეს? რას გვიქვიათ ერის სიბერე?“ —
კითხულობდა იგი და აქვე პასუხობდა: „სიბერე ერისა არამც თუ
ბუნებრივი მოვლენაა, არამედ თუ არსებობს, წარმოდგენითაც კი

¹ თხზ., ტ. III, გვ. 452.

² იქვე.

³ თხზ., ტ. IV, გვ. 246.

ყოვლად შეუძლებელია¹. და თუ რომელიმე ერი აღგვილა ისტორიიდან, ამის მიზეზი, ილიას თანახმად, არის „შინაურ საქმეთა მოუწყობლობა, ურიგობა“ და გარეშე მიზეზი — შემოსევანი.

ერი, ილიას შეხედულებით, უდიდესი ფასეულობაა კაცობრიობის საერთო ცხოვრებაში. იგი აღნიშნავდა: „არ არის ქვეყანაზე იმისთანა ერი, რომელიც, თუ ცოტაოდენად მაინც გონებად მოსულია, ცოტაოდენი ისტორია ჰქონია და კულტურაში ცოტაოდენად ფეხი მოუქიდებია, რათიმე გამოსადეგი არ იყოს“². „ამიტომაც — განაგრძობდა ილია, — დიდი ცოდვია ადამიანს, თუნდ ცალკე პატარა ერს, ნიჭი შეუკრა, შეუბოჭო, სიკეთის ღონე შეუხუთო“³. უფრო კონკრეტულად ჩვენი ერის შესახებ ილიამ აღნიშნული აზრი ასეთი მხატვრული ფორმით გადმოსცა: „ძლიერია და მტკიცე მუხა, ფართოდ ფოთოლგაშლილი, თავ-კარავიანი, ამტანი ყოველგვარის ქართველისა, მაგრამ განა რას დაუშლის მის ძლიერებას, რომ მის მახლობლად პატარა იაცა ჰყვოდეს. ჩვენი ქვეყანა პატარაა, მაგრამ ტურფაა, როგორც ია, როგორც გაზაფხულის ყვავილი და ჩვენი ნატვრა მხოლოდ ის არის, რომ იცოცხლოს დიდის მუხის მახლობლად უვნებლად, თავისუფლად“⁴. ილიასეული აზრი კიდევ უფრო აქტუალურია დღევანდელი მდგომარეობისათვის, დიდი და მცირე ერების ინტენსიური ურთიერთშემოქმედების ეპოქაში.

დ. ილია ქართული ხასიათის შესახებ

„ჩვენი, ქართველების, ხასიათი მართლა აზირებული და მიუწვდომელი რამ არის“.

ილია.

ამ ქვეპარაგრაფში უფრო დაწვრილებით შევჩერდებით ქართული ხასიათის ილიასეულ გაგებაზე.

ჩვეულებრივ, ამ საკითხის გააზრებისას, ჯერდებიან ხოლმე ილიას სატირულ ლექსებს: „ბედნიერი ერი“ და „რა ვაკეთეთ, რას

¹ თხზ., ტ. IV, გვ. 20.

² ტ. VII, გვ. 158—159.

³ იქვე, გვ. 159.

⁴ ილია ქავჭავაძის თხზულებანი, ტ. I, მიხ. გედევანიშვილისეული გამოცემა, 1914, გვ. XXI. იხ. გ. ყიფშიძის ბიოგრაფიული ნარკვევი ილიაზე, იქვე. ცნობილია, თუ როგორი მწვავე რეაქცია გამოიწვია ილიას მხრივ გ. მუხრანსკისა და ი. ჯაბაღარის ეროვნულმა ნიპილიზმმა, კერძოდ ქართველი ერის მიმართ.

ვშვრებოდით ანუ საქართველოს ისტორია მეცხრამეტე საუკუნისა“, საიდანაც შესაბამისი დასკვნები თავისთავად იგულისხმება. თუნდაც პირველი ლექსის ერთ პასაჟზე შევჩერდეთ:

„ჩვენისთანა ბედნიერი
განა არის სადმე ერი?!
ყველა უნჯი,
ყველა მუნჯი,
გულჩვილი და ლმობიერი;
თვალაბმული,
თავაკრული,
პირს ლაგამი ზომიერი;
ყველა ყრუი,
ყველა ცრუი
ჰკვადამჯდარი, გულხმბიერი;
მცირე, დიდი,
ყველა ფლიდი,
ცულლუტი და მანკიერი“¹.

ეყრდნობიან აგრეთვე „კაცია-ადამიანს?!“, რომლის მთავარ პერსონაჟებს ქართული ხასიათის ტიპურ გამოვლინებად მიიჩნევენ. მაშინ კითხვა დაისმის: თუ ქართველი ერი იმხანად (ლექსები დაწერილია 1871 წელს) ასეთი მანკიერი თვისებებით ხასიათდებოდა, მოკლებული იყო რაიმე დადებით ნიშან-თვისებას, მაშინ ხომ სულ წასული ყოფილა საქმე და თვითონ ილიას მიზანი — ფეხზე დაეყენებინა ქართველობა, მთლად სიზიფეს შრომას დამსგავსებულა. მაგრამ აღნიშნულ ლექსებში აშკარა გაზვიადებაა. იმეამინდელი ქართული საზოგადოება, ცხადია, ერთგვაროვანი არ ყოფილა და ყველა ფენა როდი იყო თანაბრად გადაგვარებული. მსგავს დახასიათებას იმსახურებდა ძირითადად თავადაზნაურობა, რომელსაც საქართველოს დამოუკიდებლობის მოსპობამ და ფეოდალიზმის სისტემის მოშლამ (ჯერ კიდევ კაპიტალისტური წყობის გაჩენამდე) სოციალური ფუნქცია დაუკარგა. თუ უწინ სახელმწიფოს მართვა-გამგეობა, სამხედრო საქმე და მართლმსაჯულება თავად-აზნაურთა ხელში იყო, 1801 წლიდან, ვიმეორებთ, მათ ეს ფუნქციები დაეკარგა. დარჩა სამი გამოსავალი: უქმად ყოფნა ლუარსაბსა და დარეჯანსავეთ, კარიერის კეთება სამხედრო საქმესა და სამოქალაქო

¹ ილია ქავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, პავლე ინგოროყვას რედაქციით. ტ. I, გვ. 83.